

JEKATERIŃSKIJ PARK W CARSKIM SIOLE (PUSZKIN, ROSJA): PROBLEMY KONSERWATORSKIE ZWIĄZANE Z RESTAURACJĄ WYBRANYCH BUDOWLI PARKOWYCH

Małgorzata Wilczkiewicz

Katedra Gospodarki Przestrzennej i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Department of Spatial Planning and Landscape Architecture, Agricultural University In Cracow
ul. Balicka 253c, 30-149 Kraków, tel. (+48) 12-422-45-88

Streszczenie. Letnia rezydencja Katarzyny II w Carskim Siole jest zespołem pałacowo-parkowym, jednym z najcenniejszych zabytków architektury baroku i klasycyzmu w Rosji. Pałace, pawilony parkowe i pomniki Carskiego Sioła reprezentują główne style XVIII i XIX w., od rosyjskiego baroku, poprzez klasycyzm, empire, a także zawierają neogotyckie oraz chińskie elementy. Posesję nazwaną Carskim Siołem, położoną 25 km od St. Petersburga, podarował Katarzynie I jej mąż Piotr I, zwany Wielkim. Katarzyna wybudowała na tym terenie letnią rezydencję. Jej córka Elżbieta I powiększyła letni pałac, ozdabiając go fasadą w stylu barokowym (projektantem był włoski architekt Francisco Bartolomeo Rastrelli). Kolejną władczyni, Katarzyna II, zwana Wielką, dobudowała do pałacu nowe elementy w stylu klasycznym (projektantem był angielski architekt Charles Cameron) oraz założyła park w stylu angielskim (Jekaterinski Park). W wyniku działań wojennych zarówno sam pałac, jak i wiele pawilonów oraz pomników parkowych zostało zdewastowanych. Odbudowa rozpoczęta w 1950 r. trwa do dziś. W roku 1988 oddział Kraków-Wawel Pracowni Konserwacji Zabytków podpisał kontrakt z Dyrekcją Jekaterińskiego Parku w Carskim Siole na renowację pięciu obiektów należących do architektury parku. Były to: Duży i Mały Kaprys, Krzyżowy Most, Wiszący Ogród i Pandus. Autorka artykułu była głównym projektantem odpowiedzialnym za prace przy restauracji obiektów. Skomplikowana problematyka konserwatorska wymagała szczegółowych prac badawczych, co w świetle napiętych terminów dotyczących wykonawstwa nie było możliwe. Należało podejmować decyzje *in situ*, co powodowało frustrację projektantów, a często skutkowało niewłaściwym rozwiązaniem projektowym. Pomimo trudnych momentów pobyt w Carskim Siole autorka uważa za pasjonującą przygodę zawodową. W treści artykułu autorka omawia problemy konserwatorskie pojawiające się podczas prac, a także dzieli się z refleksjami na temat konserwacji Parku, jakie nasunęły się po dwudziestu latach od chwili zakończenia projektu, kiedy zwiedzała Park prywatnie w 2010 r.

Słowa kluczowe: zabytek, konserwacja, rezydencja, park, styl angielski, chińska altanka

Letnia rezydencja Katarzyny II w Carskim Siole jest zespołem pałacowo-parkowym powstałym w XVIII w. Rozbudowywany w ciągu stuleci zespół jest jednym z najcenniejszych zabytków architektury baroku i klasycyzmu w Rosji. Oprócz dwóch pałaców znajdują się na tym terenie trzy niezwykle arcydzieła

sztuki ogrodowej: barokowy Ogród Francuski¹ oraz parki: Jekateriński i Aleksandrowski, obydwa zaprojektowane w stylu angielskim. W 1988 r. autorka artykułu brała udział w rewaloryzacji pięciu obiektów parkowych położonych w Jekaterińskim Parku.

HISTORIA POWSTANIA ZESPOŁU

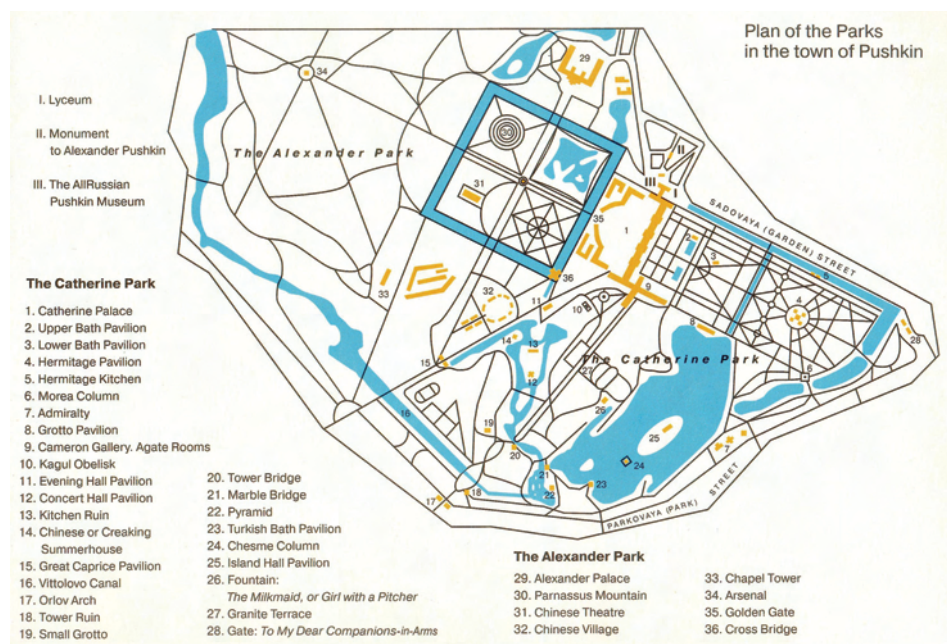
Zespół parkowo-pałacowy w Carskim Siole powstał w XVIII w. Podmokły teren, znajdujący się 25 km od St. Petersburga był prezentem od męża Piotra I, zwanego Wielkim, dla Katarzyny I. Katarzyna wybudowała tam niewielki letni pałacyk, nazwany przez nią Carskim Siołem. Przy pałacu założono ogród w stylu francuskim jako uzupełnienie barokowego pałacu zgodnie z obowiązującym stylem „entre cour et jardin”². Kolejna właścicielka, córka Piotra I Elżbieta, pałac rozbudowała z dużym udziałem włoskiego architekta Francesco Bartolomeo Rastrellego³. Z tego okresu pochodzi wspaniała, ponad 300-metrowa fasada głównego korpusu pałacowego, utrzymana w biało-niebieskich kolorach, z bogatą złotą ornamentyką.

---

¹ Barokowy Ogród Francuski jest dziełem Jean-Baptiste Alexandre Le Blonda, francuskiego projektanta ogrodów, współpracownika Andre Le Notre’a. Został on sprowadzony do Rosji przez Piotra I w ramach programu zbliżenia Rosji do Zachodu, a jego głównym dziełem jest rezydencja cara, Wielki Pałac w Peterhofie. Znajdujący się na elewacji pałacu Peterhof kaskadowy zespół fontann, położony na zakończeniu osi widokowej (jest nią sztucznie wybudowany kanał), doskonale widoczny dla przepływających okrętów od strony morza, miał za zadanie budowanie autorytetu Piotra, cara Rosji. Ogród Francuski w Carskim Siole jest założeniem nieco skromniejszym, ale posiada wszystkie cechy barokowego ogrodu francuskiego. Znajdują się w nim typowe dla baroku partery haftowe symetryczne względem osi głównej. Jest nią żwirowana alejka. Olga Medvedkova, *Jean-Baptiste Alexandre Le Blond, Architecte 1679–1719, de Paris a Saint-Petersbourg*, Paris, Alain Baudry & CIE, 2007. passim.

² Barokowy typ europejskiego pałacu charakteryzujący się osią, na której osadzone są elementy podjazdu, budynku głównego i ogrodu (oś zwykle zakończona kompozycyjnie pomnikiem lub elementem architektonicznym (Glorietta w pałacu Schonbrunn w Wiedniu) został przeniesiony na teren Rosji z Francji, co z uwagi na autora założenia jest zrozumiałe. (Pierwszym projektantem był wspomniany już Le Blonde). Te dwa obiekty wymieniane są jako ostatnie w strefie wpływów francuskiego baroku, po Wersalu, Schonbrunnie i Sanssouci. Informacja ta jest zamieszczona na mapie pokazującej zasięg stylu zapoczątkowanego przez Le Notre’a znajdującej się w pałacu Vaux-le Vicomte (Francja).

³ Francesco Bartolomeo Rastrelli (1700–1771), włoski architekt działający w Rosji. Twórca rosyjskiego baroku. Działał w St. Petersburgu, Moskwie i Kijowie. W Petersburgu projektował Pałac Zimowy, a także pałace Strogonowa i Woroncowa. W Moskwie Pałac Zimowy, a w Kijowie cerkiew św. Andrzeja i pałac Maryński; Dąb-Kalinowska B., 1994. *Barok w Rosji*, [w:] A. Lewicka-Morawska (red.), *Sztuka Świata*, t. 7, Wyd. Arkady, Warszawa, s. 351, 355; J. Zarzycka (tekst i wybór ilustracji), autor zdjęć G. Dymarski, *Bartolomeo Francesco Rastrelli, Architekt rosyjskiego baroku*: Wyb. rysunki B.F. Rastrellego ze zb. Biblioteki Narodowej w Warszawie. Biblioteka Narodowa, 2003, passim.

Ryc. 1. Plan parków i pałaców w Carskim Siole (Puszkim): 1. Pałac Katarzyny I; 9. Zubowskie Skrzydło (Zubovskij Fligel) oraz Galeria Camerona, Agatowe Komnaty, Wiszący Ogród, Pandus; 15. Wielki Kaprys; 29. Pałac Aleksandra I; 36. Krzyżowy Most; Zdjęcie z tablicy informacyjnej znajdującej się przy wejściu do Muzeum

Fig. 1. Plan of the Palaces and Parks in the town of Pushkin: 1. Catherine's The First Palace; 9. Zubow's Wings, Cameron Gallery, Agate Rooms, Hanging Garden, Pandus; 15. Great Caprice Pavilion; 29. Alexander's Palace; 36. Cross Bridge

Kolejną mieszkanką Carskiego Sioła była Katarzyna II. Była ona miłośniczką stylu klasycznego. Pałac był jej ulubioną letnią rezydencją, a zatem został przez nią rozbudowany z udziałem angielskiego architekta Charlesa Camerona⁴. Katarzyna II, zwana Wielką, kochała angielski styl ogrodowy, a zatem powstał przy pałacu kolejny park w stylu angielskim. Za jej panowania pojawiły się także nowe obiekty dobudowane do południowej części pałacu. Tam znajdowały się jej prywatne apartamenty zwane Zubowskim Skrzydłem⁵. Apartamenty były połączone za pomocą tzw. Wiszącego Ogrodu z carskimi łazienkami o nazwie Agatowe Komnaty oraz z Galerią Camerona.

⁴ Charles Cameron (1745–1812), szkocki architekt sprowadzony przez Katarzynę II dla rozbudowy Carskiego Sioła. Jego dziełem jest Wiszący Ogród połączony z Agatowymi Komnatami oraz Galerią Camerona, wybudowaną w neoklasycystycznym stylu zgodnie z życzeniami Katarzyny II. Colvin H., *A Biographical Dictionary of British Architects 1600–1840*, Yale University Press.

⁵ 60-letnia Katarzyna była związana z dużo młodszym od niej gwardzistą Zubowem, stąd nazwa. Płaton Aleksandrowicz Zubow służył w osobistej gwardii carycy, i dzięki poparciu Katarzyny II zrobił karierę polityczną (był dowódcą Floty Czarnomorskiej). Śmierć Katarzyny w 1796 r. zakończyła jego karierę. Pisze o tym Montefiore Sebag, [w:] *Prince of Princes: The life of Potemkin*, London 2000, Weindelfeld & Nicolson, s. 281.

Ryc. 2. Pałac Katarzyny I, fasada, widok od strony Ogrodu Francuskiego (fot. 2010, M. Wilczkiewicz)

Fig. 2. The Palace of Catherine I, facade, view from French Garden

Ryc. 3. Pałac Katarzyny I, hall główny (fot. 2010, M. Wilczkiewicz)

Fig. 3. The Palace of Catherine I, Main Hall

W galerii mieściła się kolekcja rzeźb i malarstwa należąca do Carycy. Agatowe Komnaty, mieszczące pokoje kąpielowe i łazienki Katarzyny II, posiadają boazerie i posadzki wykładane agatami i jaspisami⁶. Zaprojektowane przez Charlesa Camerona w stylu klasycznym są prawdziwym arcydziełem sztuki

⁶ Agatowe Komnaty szczęśliwym zbiegiem okoliczności nie ucierpiały podczas działań wojennych. Obecnie poddawane są konserwacji.

budowlanej. Wyjście z nich prowadziło bezpośrednio na Wiszący Ogród. Ogród znajdujący się na estakadzie słupów, uniesiony ok. 8 m nad poziomem terenu, był miejscem, gdzie Katarzyna wypoczywała po kąpeli, chroniąc się przed słońcem w altance wybudowanej z tafli fioletowego szkła⁷. Za czasów Katarzyny rosły na nim krzewy różane oraz jaśminowe. Od zachodu Wiszący Ogród łączył się bezpośrednim wejściem z Galerią Camerona. Na tarasach Galerii znajdowały się rzeźby, były to popiersia sławnych Rosjan, a także Diderota i Voltaira. Katarzyna żywo interesowała się filozofią francuskiego oświecenia i czytała obu autorów oraz korespondowała z Voltairem. Ostatnim elementem dodanym do kompozycji Wiszącego Ogrodu był Pandus, czyli pochylnia. 60-letnia Katarzyna chorowała na nogi i nie mogąc schodzić o własnych siłach do prywatnej części parku, która znajdowała się poniżej Wiszącego Ogrodu, poleciła wybudować kamienną pochylnię (Pandus) łączącą Wiszący Ogród z parkiem.

Ryc. 4. Pałac Katarzyny I, portret Katarzyny II, hall główny (fot. 2010, Raul O. Castro)

Fig. 4. The Palace of Catherine I, the portrait of Catherine II, main hall

⁷ Autorce artykułu udostępniono archiwum muzeum w Carskim Siole, gdzie znajdował się projekt szklanej altanki, która prawdopodobnie powstała już po wykonaniu Wiszącego Ogrodu, jako niezależny element (autor nieznan).

Ryc. 5. Pałac Katarzyny I, sala balowa (fot. 2010, Raul O. Castro)

Fig. 5. The Palace of Catherine I, ballroom

Ryc. 6. Pałac Katarzyny I, Bursztynowa Komnata (rekonstrukcja) (fot. 2010, Raul O. Castro)

Fig. 6. The Palace of Catherine I, Amber Room (reconstruction)

Teren przed południową fasadą Zubowskiego Skrzydła zajmował prywatny ogród Katarzyny, posadzono w nim krzewy różane. Przylegał on do głównej alei parku angielskiego założonego przez Katarzynę II na obszarze 70 ha⁸. Projekt powstał po roku 1770 pod nadzorem Charlesa Camerona, z dużym udziałem

⁸ <http://www.eng.tzar.ru>

samej Katarzyny. Carya wysłała też do Anglii swoich ogrodników, którzy tam przeszkoleni mieli doglądać roślin. Ten fragment parku zachwyca malowniczością. Drzewa i krzewy zakomponowane zostały tak, aby harmonizowały kolorystycznie w każdej porze roku. Znajdowały się tutaj obiekty (pomniki, mostki i pawilony), które miały przypominać o wyprawach wojennych Katarzyny II. Granicą pomiędzy parkami Jekaterińskim a Aleksandrowskim była droga (zwa-

Ryc. 7. Pałac Katarzyny I, od lewej Agatowe Komnaty, Wiszący Ogród, Zubowskie Skrzydło (fot. 2010, M. Wilczkiewicz)

Fig. 7. The Palace of Catherine I, from left: Agate Rooms, Hanging Garden and Zubov Wing

Ryc. 8. Pałac Katarzyny I, Wiszący Ogród, widok na Agatowe Komnaty (<http://eng.tzar.ru>)

Fig. 8. The Palace of Catherine I, Hanging Garden view to the Agate Rooms

Ryc. 9. Pałac Katarzyny I, zdejmowanie ziemi z Wiszącego Ogrodu (rok 1988), w tle Agatowe Komnaty (fot. 1988, M. Wilczkiewicz)

Fig. 9. The Palace of Catherine the First, procedure for the removal of existing soil from Hanging Garden (background: Agate Rooms)

Ryc. 10. Pałac Katarzyny I, zdejmowanie ziemi z Wiszącego Ogrodu, w tle Galeria Camerona (fot. 2010, M. Wilczkiewicz)

Fig. 10. The Palace of Catherine I, procedure for the removal of existing soil from Hanging Garden (background: The Cameron Gallery)

na „Podkapisowaja”⁹, na której pojawiły się mostki, Wielki i Mały Kaprys oraz chińska wioska. Tam znajdowały się budowle parkowe w stylu modnej w tych czasach chińszczyzny. Na zwieńczeniu łuku Wielkiego Kaprysu usytuowano chińską altankę. Kolejnym obiektem należącym do chińskiej wioski była „skrząceca altanka”, budowla, w środku której można było usłyszeć ćwierkanie ptaków. Autorem obiektów parkowych był architekt V. Neelov wraz z konstruktorem A. Gerrardem¹⁰. Całość założenia nadzorowali Charles Cameron z Katarzyną II, która uważała siebie za współautorkę całego założenia.

Za Jekaterińskim Parkiem znajduje się Park Aleksandrowski, założony wraz z wybudowanym pałacem dla wnuka Katarzyny II, Aleksandra. W pałacu tym w roku 1917 został uwięziony na okres pięciu miesięcy ostatni car Rosji, Mikołaj II wraz z rodziną.

Ryc. 11. Wiszący Ogród, stan po konserwacji (fot. 2010, M. Wilczkiewicz)

Fig. 11. The Hunging Garden, after restoration

Z Carskim Siołem związana jest także historia zaginionej podczas II wojny światowej Bursztynowej Komnaty. Była to jedna z komnat pałacu, ozdobiona bursztynowymi panelami pokrytymi płaskorzeźbami przedstawiającymi sceny z bitew. Bursztynowa Komnata została zamówiona przez króla niemieckiego Fryderyka Hohenzollerna i miała ozdabiać jego gabinet w pałacu Charlottenbourg pod Berlinem. Po śmierci Fryderyka jego następca Fryderyk Wilhelm podarował

⁹ W roku 1792–1796 od drogi tej rozpoczynał się Park Aleksandrowski, wybudowany dla wnuka Katarzyny II Aleksandra I. Projektował go Giacomo Quarengi. Park Aleksandrowski jest częścią założenia pałacowego wybudowanego dla Aleksandra i sąsiaduje z parkiem Jekaterińskim. Zajmuje obszar około 200 ha. przyp. <http://www.eng.tzar.ru>

¹⁰ <http://www.enlight.ru/camera>

Ryc. 12. Pandus, widok na Galerię Camerona (fot. 1988, M. Wilczkiewicz)

Fig. 12. Pandus and view on the Cameron Gallery

Ryc. 13. Galeria Camerona, widok od strony Ogrodu Francuskiego (fot. 2010, M. Wilczkiewicz)

Fig. 13. The Cameron Gallery, view from French Garden

Komnatę Piotrowi Wielkiemu. Bursztynowa Komnata przybyła do Pałacu Zimowego w St. Petersburgu. Po śmierci Piotra jego córka Elżbieta przeniosła Komnatę z Pałacu Zimowego w St. Petersburgu do Carskiego Sioła. Bursztynowa Komnata znajdowała się w Carskim Siole aż do II wojny światowej.

II WOJNA ŚWIATOWA

Podczas działań II wojny światowej w Carskim Siole znajdowała się kwatera główna wojsk niemieckich walczących o zdobycie Leningradu (obecnie St. Petersburg). Oblężenie trwało trzy lata, Niemcy ostrzeliwali miasto, a słynne rakiety pociski rakietowe, zwane katuszami, rozbijały dywizje niemieckie stacjonujące wokół Carskiego Sioła. Pałac i park ucierpiały od obstrzału z obu walczących stron. Według informacji pracowników Muzeum, w 1941 r. Niemcy pedantycznie odbijali od ścian panele Bursztynowej Komnaty, po czym ponumerowane i zabezpieczone załadowali do skrzyń. Skrzynie zostały wywiezione ciężarówkami w niewiadomym kierunku. W roku 1944 nastąpił odwrót armii niemieckiej¹¹. Wyczerpani długotrwałą walką oraz ciężką rosyjską zimą Niemcy odstąpili od zdobywania miasta. Pozostawili pałac w Carskim Siole w stanie kompletnej ruiny, rabując jego wyposażenie. Rewaloryzacja pałacu i parku zajęła wiele lat kierownictwu muzeum, które zostało tam utworzone po wojnie. Na terenie parku zorganizowano pracownie snycerskie, w których pieczołowicie odtwarzano drewniane, a następnie pozłacane ramy obrazów i luster. Zniszczenia w obrębie pałacu były tak wielkie, że do dnia dzisiejszego udostępniono dla zwiedzających tylko fragmenty pałacowych komnat. Część pomieszczeń pałacu ciągle znajduje się w trakcie konserwacji.

KONSERWACJA OBIEKTÓW PARKOWYCH

W roku 1988 dyrekcja oddziału Kraków-Wawel Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków podpisała kontrakt z dyrekcją Jekaterińskiego Parku w Carskim Siole na renowację pięciu obiektów należących do architektury tegoż parku. Były to: Duży i Mały Kaprys, Krzyżowy Most, Wiszący Ogród i Pandus. Autorka artykułu była głównym projektantem projektu konserwacji obiektów oraz nadzorowała prace realizacyjne¹². Skomplikowana problematyka konserwatorska wymagała szczegółowych prac badawczych, co w świetle ekipy wykonawczej znajdującej się na placu budowy i tempa narzuconego przez Rosjan nie było możliwe¹³.

¹¹ Bursztynowa Komnata zaginęła podczas wojny i do dziś nie została odnaleziona.

¹² W 1988 r. w Carskim Siole byli zatrudnieni pracownicy PP PKZ: mgr inż. arch. Małgorzata Wilczkiewicz jako główny projektant wraz z asystentkami, mgr inż. arch. Teresą Drozdowską-Janebą oraz Bożeną Ciurą. Za projekty konstrukcyjne odpowiedzialna była mgr inż. Hanna Rokosz. Autorami dokumentacji naukowo-badawczej byli architekci: Jan Janczykowski i Marek Łukacz. Wykonawstwo zostało powierzone ekipom krakowskiego Hydrokopu. W projekcie uczestniczyli także pracownicy Pracowni Fotogrametrycznej z Warszawskiego Oddziału PP PKZ.

¹³ Podpisany przez Dyrekcję PP PKZ kontrakt obejmował wyłącznie prace realizacyjne (wykonawstwo). Brak zarówno projektów badawczych i realizacyjnych, jak i inwentaryzacji utrudniał prowadzenie robót.

Ryc. 14. Pałac Katarzyny I, jadalnia. Porcelanowy model Wielkiego Kaprysu (fot. 2010, Raul O. Castro)

Fig. 14. The Palace of Catherine the First, dining room, porcelain model of the Large Caprise

Ryc. 15. Wielki Kaprys (<http://www.eng.tzar.ru>)

Fig. 15. The Large Caprise

Prace w Carskim Siole rozpoczęto w czerwcu 1988 r. i większość z nich miała zostać zakończona przed sezonem zimowym, który w Petersburgu rozpoczyna się w październiku¹⁴. Należało podejmować decyzje *in situ*, co powodowało

¹⁴ Temperatura około minus 30°C utrzymuje się w okolicy St. Petersburga od października do końca marca lub połowy kwietnia.

frustrację projektantów, a często skutkowało niewłaściwym rozwiązaniem projektowym. Pracownia projektowa została zorganizowana w prywatnych apartamentach Katarzyny (pokoje te nie były jeszcze odrestaurowane, choć reprezentacyjne sale pałacu już były udostępnione dla zwiedzających). Prace rozpoczęto od zdejmowania ziemi z Wiszącego Ogrodu, aby wymienić ołowianą izolację, która po ponad dwustu latach użytkowania niestety przeciekała. Część ekipy skuwała zawilgocone tynki ze sklepienia opartego na słupach podtrzymujących konstrukcję. Należało osuszyć estakadę, wymienić izolację i ponownie napęścić taras humusem, co – jak wspomniano – powinno być wykonane przed sezonem zimowym. Rosjanie podpisali umowę na wykonywanie prac według typowania robót, bez wymaganej przy tego typu obiektach dokumentacji wstępnej – badawczej. Zgodnie z zasadami obowiązującymi przy pracach konserwatorskich ziemię wybieraną z tarasu przesiewano, a znalezione artefakty przekazywano do dyspozycji muzeum. Oprócz fragmentów zastawy stołowej znaczonej swastykami a pochodzącej z niemieckiej kantyny (okres II wojny światowej) znaleziono odłamki grubego fioletowego szkła, pochodzącego ze szklanej altanki (wspomnianej już w artykule), która została roztrzaskana podczas działań wojennych.

Ryc. 16. Wielki Kaprys, chińska altanka na szczycie (<http://www.eng.tzar.ru>)

Fig. 16. The Large Caprise, the Chinese Gazebo

Ryc. 17. Park Aleksandrowski, Podkapisowaja Droga. Mały Kaprys (<http://www.eng.tzar.ru>)

Fig. 17. The Aleksandrowski Park, The Podkapisowaja Road. Small Caprise

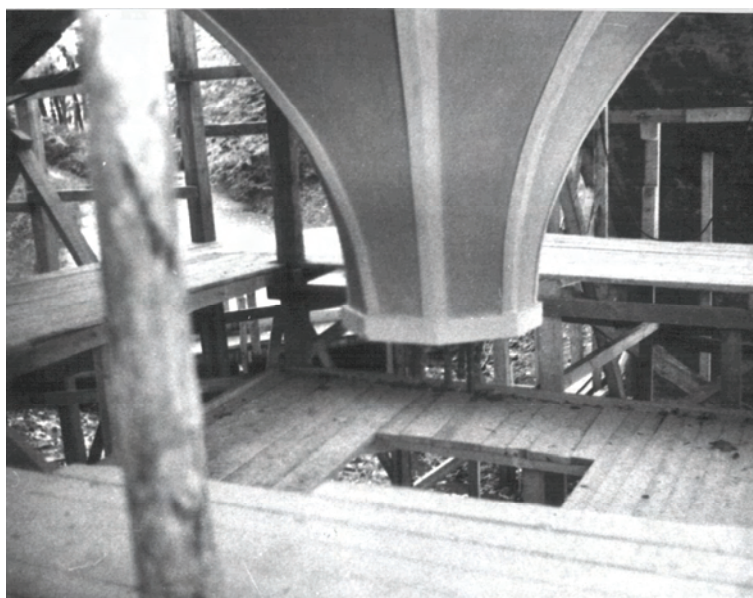
Ryc. 18. Krzyżowy Most. Widok po konserwacji (<http://www.eng.tzar.ru>)

Fig. 18. The Cross Bridge. View after restoration

Konserwacja Małego Kaprysu ograniczała się do wzmocnienia nadwyrężonej konstrukcji mostka, co wykonano poprzez cementację warstwy konstrukcyjnej (zastosowano zastrzyki cementowe według rastra zaproponowanego przez konstruktora).

Bardziej skomplikowanym obiektem okazał się Krzyżowy Most. Chińska altanka znajdująca się na jego górnej partii była pozbawiona stolarki, którą należało odtworzyć. W archiwum muzeum autorka odnalazła pierwotny projekt, co przyspieszyło wykonanie rysunków roboczych skomplikowanej stolarki, wyko-

nywanej w Stalarni PP PKZ Oddział Wawel. Problemem były także ceramiczne, wypalane elementy, z których była zbudowana. Potrzaskane przez pociski nadawały się do wymiany. Trudność polegała jednak na tym, że postępując zgodnie z konserwatorskimi zasadami, należałoby altankę rozebrać, odtworzyć i wypalić glazurowaną cegłę wykonaną według starych elementów, a następnie złożyć na nowo, uzupełniając brakujące fragmenty nowymi elementami. Rosjanie nie chcieli się zgodzić na rozebranie altanki. Ostatecznie zastosowano płytki glazurowane, które mocowano do uszkodzonych cegiełek za pomocą specjalnych kotew. Na przęsłach mostu wymieniono cegłę licowaną (problemem było znalezienie cegły o odpowiedniej wytrzymałości, znoszącej temperatury -30°C każdej zimy). Prace postępowyły zgodnie z harmonogramem pomimo niskich temperatur. Nad altanką wybudowano drewniany namiot, do którego wdmuchiwano gorące powietrze.

Ryc. 19. Krzyżowy Most. Rusztowanie na Krzyżowym Moście, wymiana cegły-licówki (fot. 1988, M. Wilczkiewicz)

Fig. 19. The Cross Bridge. Scaffolding on The Cross Bridge, replacement of brick facade

Do konserwacji kamieniarki na Pandusie sprowadzono z Wawelu kamieniarzy, którzy czyścili i konserwowali kamień na zewnątrz pochylni. Pozostawała jeszcze konserwacja Dużego Kaprysu. Kamienna brama o wysokości siedmiu metrów i szerokości pięciu, ozdobiona na górze chińską altanką wymagała wzmocnienia konstrukcji. Konstruktor, pani Hanna Rokosz, wykonała odkrytki przy fundamentach, w przekonaniu, że brama powstała jako przejście służące powozom do pokonywania porośniętego krzakami wzgórza. Tak też

Ryc. 20. Krzyżowy Most, chińska altanka. Widok po konserwacji. (<http://www.eng.tzar.ru>)

Fig. 20. The Cross Bridge, Chinese gazebo, view after restoration

zapewniało kierownictwo PKZ, dyrektorzy podpisujący kontrakt sądzili, że konserwacji ma być poddana tylko kamienna brama z altanką na górze. Tajemnica wyjaśniła się podczas zwiedzania muzeum. W jadalni Katarzyny II na stole nakrytym wspaniałą zastawą stołową (została ona ukryta przez pracowników muzeum podczas wojny) autorka artykułu zwróciła uwagę na stojący na środku stołu model z porcelany przedstawiający Wielki Kaprys. Na modelu widać było wyraźnie, że jest to sztuczna budowla imitująca skalistą górę usytuowana na płaskim podłożu, wykonana z głazów kamiennych, z tarasami i schodkami prowadzącymi do położonej w najwyższym punkcie sztucznej góry chińskiej altanki. Obiekt w ciągu dwóch wieków został całkowicie porośnięty krzewami, tak że na zewnątrz widoczna była tylko znajdująca się na szczycie altanka. Autorka pokazała porcelanowy model robotnikom, którzy następnego dnia rozpoczęli zdejmowanie darni z Wielkiego Kaprysu¹⁵. Po kilkunastu dniach kamienny

¹⁵ Z Wielkim Kaprysem jest związana legenda, mówiąca o tym, że praktyczna Katarzyna nie chciała zatwierdzić sporego kosztorysu budowli, której funkcją było jedynie upiększenie parku. Ostatecznie jednak zgodziła się sfinansować budowę, ze słowami: „Niech to będzie mój kaprys!”. Projektantem Wielkiego Kaprysu był wspomniany już architekt V. Neelov (konstruktor: A. Ger-

Wielki Kaprys wyłonił się z zieleni parku. Ogromna kamienna konstrukcja o długości prawie 100 m wymagała wzmocnienia. Należało zabezpieczyć fundamenty i osadzić na nowo chwiejące się kamienie. Problemem było zrobienie inwentaryzacji obiektu tak nietypowego. Inwentaryzację obiektu wykonała Pracownia Fotogrametrii warszawskiego oddziału PKZ.

PODSUMOWANIE

Opisane w artykule prace były wykonywane od czerwca do grudnia 1988 r. Po roku spędzonym w Carskim Siole autorka nie zdecydowała się na przedłużenie kontraktu i wróciła do Polski. Kolejne ekipy pracowników PKZ kontynuowały prace konserwatorskie w Jekaterińskim Parku przez następne lata. Niezależnie od obecności polskich specjalistów w zespole obiektów Carskiego Sioła były prowadzone również prace przez rosyjskich konserwatorów¹⁶. W 2003 r. udostępniono zwiedzającym zrekonstruowaną Bursztynową Komnatę¹⁷. W 2010 r. po dwudziestu dwóch latach autorka odwiedziła prywatnie Carskie Sioło, chcąc ocenić zakres i jakość wykonywanych prac. Owocem wyprawy są zdjęcia zamieszczone w artykule.

Patrząc z perspektywy czasu na prace konserwatorskie wykonywane w Jekaterińskim Parku, autorka wspomina ten okres z dużym sentymentem. Pomimo mnogości problemów, które pojawiały się na placu budowy, ranga artystyczna odnawianych obiektów sprawiła, że pobyt w Carskim Siole autorka zalicza do bardzo cennych doświadczeń zawodowych.

Niezwykła też była atmosfera zaangażowania, która towarzyszyła zarówno naszym robotnikom, jak i osobom nadzorującym budowę z ramienia rosyjskich władz konserwatorskich. Pomimo trudności aprowizacyjnych, jakie panowały wtedy w Rosji, Rosjanie starali się zaopatrzyć naszą ekipę we wszystko, co było potrzebne zarówno do prowadzenia prac, jak i do życia codziennego. Osoba Katarzyny II otaczana szczególnym szacunkiem w Rosji zapisała się w historii Polski czarnymi literami. Jednak analizując historię Rosji tego okresu i przyglądając się dokonaniom władczyni, zwłaszcza na polu kultury i sztuki, widzimy osobę o wielkiej wiedzy i inteligencji. Spacerując po „jej” parku, można ocenić dużą wrażliwość na piękno oraz intuicję artystyczną, dzięki której powstało to niezwykle arcydzieło sztuki ogrodowej, jakim jest Jekateriński Park.

Izolacja na Wiszącym Ogrodzie niestety okazała się nietrwała. Oglądając oficjalną stronę internetową pałacu w Carskim Siole, znajdujemy informację

---

rard), który w latach 1770–1774 wybudował w Jekaterińskim Parku wiele obiektów, m.in. Marmurowy Most, Krzyżowy Most oraz Mały i Wielki Kaprys. <http://www.enlight.ru/camera>

¹⁶ Restauracja i rekonstrukcja zespołu pałacowo-parkowego Carskiego Sioła rozpoczęła się w roku 1950 i trwa po dzień dzisiejszy. Przep. <http://www.eng.tzar.ru>

¹⁷ Władimir Putin zdecydował się na rekonstrukcję Bursztynowej Komnaty, chcąc uświetnić obchody 300-lecia St. Petersburga.

o umieszczeniu wymiany izolacji na Wiszącym Ogrodzie w planach konserwatorskich pałacu na przyszły rok. Załączone są także zdjęcia pokazujące zacieki pojawiające się na wewnętrznej konstrukcji Wiszącego Ogrodu. Zdaniem autorki, błędem było wykonanie izolacji z blachy ołowianej (arkusze blachy łączone na zakładkę) na wzór wykonanej poprzednio, co już raz doprowadziło do całkowitego zniszczenia sufitu pod Wiszącym Ogrodem. Mając do dyspozycji nowe technologie uszczelniające konstrukcje, można wykonać zabezpieczenie przed wilgocią skuteczne w 100% (tak jak się wykonuje zabezpieczenie konstrukcji pod modne obecnie zielone dachy). Niestety, rosyjskie władze konserwatorskie wyznaczyły wyraźne zalecenie wykonania izolacji w podany wyżej sposób.

Odnowione Carskie Sioło jest dużą atrakcją dla zwiedzających go turystów. Rozmiary założenia przytłaczają zarówno zwykłego turystę, jak i architektów i konserwatorów podziwiających ten niezwykły zbiór dzieł sztuki. Oglądając fotografie dokumentujące obraz rezydencji znajdującej się w ruinie (okres po II wojnie światowej), trudno się zdecydować, czy należy podziwiać bardziej artyzm mistrzów, autorów dzieła, czy też pieczołowitość zespołów architektów i rzemieślników pracujących przy restauracji poszczególnych zespołów pałacowych.

Z perspektywy czasu nasuwają się też wnioski dotyczące samej organizacji prac konserwatorskich prowadzonych w Carskim Siole. Brak czasu na prace studialne oraz niekompetencja osób podpisujących kontrakt przyczyniały się do frustracji architektów i robotników pragnących jak najlepiej wykonać powierzone im prace. Dzięki zaangażowaniu ekipy uniknięto wielu błędów, głównie dzięki wysiłkowi ekipy wykonawczej. Przy wykonywaniu tak skomplikowanych prac restauracyjnych w obiektach o szczególnych wartościach artystycznych działania powinny być poprzedzone konsultacjami ze specjalistami wielu dziedzin. Przytoczony przykład pokazał, jak bardzo potrzebna jest dokumentacja naukowa i badania wstępne (odkrywki) poprzedzające wykonanie dokumentacji projektowej.

PIŚMIENNICTWO

- Broniewski, T., 1990. *Historia architektury dla wszystkich*, Wyd. Ossolineum.
- Bardobskaya L., Saytov I., 1992. *Tsarskoe Selo. Watercolours, paintings and engravings from the 18th and 19th centuries. Text and commentaries*, Paris.
- Colvin H., 2008. *A Biographical Dictionary of British Architects 1600–1840*, Yale Univ. Press.
- Dąb-Kalinowska B., 1994. *Barok w Rosji*, [w:] A. Lewicka-Morawska (red.), *Sztuka Świata*, t. 7, Wyd. Arkady, Warszawa, s. 351–358
- Medvedkova O., 2007. *Jean-Baptiste Alexandre Le Blond, Architecte 1679–1719 de Paris a Saint-Petersbourg*, Paris, Alain Baudry & CIE.
- Montefiore S., 2000. *Prince of Princes: The life of Potemkin*, London, Weidenfeld & Nicolson.
- Zarzycka J., Dymarski G., 2003. *Bartolomeo Francesco Rastrelli, Architekt rosyjskiego baroku: wybrane rysunki B.F. Rastrellego ze zb. Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteka Narodowa*.

<http://www.eng.tzar.ru> (25.07.2012)

<http://www.ENLIGHT.ru/camera> (27.05.2012)

JEKATERINSKIJ PARK IN TZARSKOE SELO (PUSHKIN, RUSSIA): THE PROBLEMS
DURING THE RESTORATION OF SELECTED PARK OBJECTS

Abstract. Tsarskoe Selo is a unique collection of Russian Architecture and Landscape Gardens. Palaces, Park pavilions and monuments show all major art styles of the 18th and early 19th centuries. There are refined Russian Baroque, Classicism style, majestic Empire, Neo-gothic and even Chinoiserie buildings. In Tsarskoe Selo even the service buildings – greenhouses, farms, stables and carriage houses were created by talented architects. They hid the utilitarian purpose of the structures behind original appearances. The site that would become Tsarskoe Selo was a gift from Peter the Great to his future wife, Catherine I. The creation of the royal residence on the estate began in 1710 and continued for two centuries. Elisabeth I, the daughter of Peter the Great, hired the Italian architect, Francisco Bartolomeo Rastrelli. Later, Catherine II (the Great) combined her efforts to embellish the residence with the English architect, Charles Cameron. The palaces and parks in Tsarskoe Selo suffered badly during the Second World War. The Catherine Palace was occupied by German Forces and some of the park pavilions were partially or totally destroyed. The restoration and reconstruction of the complex began in 1950 and continues until this day. In 1988, the author of this article became the chief of the restoration team at the site. The team's stated goal was to restore the following five objects in Jekaterinskij Park: The Hanging Garden, Pandus, Cross Bridge and the Large and Small Caprice. We found very complicated restoration and constructions problems that were resolved in situ. All staff became extremely exhausted because of the ongoing work process during the long cold Russian winter. The beauty of the place and the importance of the goals made the author curious to see Tsarskoe Selo twenty two years later. She visited the residence complex during a private tour in 2010, seeing places she had worked on, again. The author noticed that during her twenty two years absence, much work was completed in the park. However, some of the buildings such as The Hanging Garden needed restoration again. In this article, the author shares with the audience her conclusions and comments regarding Tsarskoe Selo, Jekaterinskij Park and the methods and practices of preservation monuments in Russia.

Key words: monument, preservation, residence, park, English style, Chinese gazebo